

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۱۱/۱۴

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۶/۱۰

طبقه‌بندی طرح‌ها و نقش مایه‌های قالی ذهنی‌بافت روستای مزلقان

سید علی مجابی (نویسنده مسئول)

استادیار گروه پژوهش هنر، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی نجف‌آباد

E-mail: sa-majabi@iaun.ac.ir

زهرا فنایی

استادیار گروه پژوهش هنر، واحد نجف‌آباد، دانشگاه آزاد اسلامی نجف‌آباد

چکیده

شناسایی و طبقه‌بندی نقش مایه‌های قالی ایران یکی از مهم‌ترین شیوه‌ها برای حفظ، حراست و احیاء آن است. این موضوع به‌ویژه در خصوص قالی‌هایی که ذهنی‌بافت و بدون نقشه هستند از اهمیت بیشتری برخوردار است. یکی از انواع قالی‌های ذهنی‌بافت منطقه مرکزی ایران، قالی ذهنی‌بافت مزلقان است که در این مقاله طرح‌ها و نقش مایه‌های یکصد سال اخیر آن شناسایی و طبقه‌بندی می‌شود. جهت حصول به این مهم از دو شیوه میدانی و اسنادی بر اساس منابع تاریخی و تصویری موجود در راستای تبیین سیر تغییرات حاصل شده در طرح و نقش قالی ذهنی‌بافت مزلقان استفاده می‌شود. استخراج اطلاعات علاوه بر مطالعات اسنادی که با رجوع به منابع مکتوب و غیرمکتوب صورت پذیرفت، با مراجعه به روستای مزلقان و یافتن فرش‌های قدیمی و تهیه تصویر از آن‌ها و مصاحبه با بزرگان و صاحبان تجربه در شهرستان‌های ساوه و بازار تهران صورت پذیرفت و در نهایت با تطبیق داده‌ها و

تصاویر، سیر تغییرات طرح و نقش قالی ذهنی‌بافت مزلقان معین شد. سپس با توجه به نتایج به دست آمده سعی شد تا طرح‌ها و نقوش این قالی ذهنی‌بافت طبقه‌بندی و دسته‌بندی شود. بر اساس این تحقیق طرح و نقش قالی مزلقان را که در قالبی مشخص و یکنواخت به صورت طرح لچک ترنج یک‌چهارم تولید می‌شود می‌توان بر مبنای سه دیدگاه تصویر و قالب نقش مایه‌ها، ماهیت بصری و ظاهری نقش مایه‌ها و کاربرد نقش مایه‌ها در متن یا حاشیه در دو گروه نقش مایه‌های دارای گیاهان و نباتات و فرم‌ها و قالب‌ها طبقه‌بندی کرد که هر کدام به زیرمجموعه‌های دیگری تقسیم می‌شوند. حاشیه‌ها نیز در قالی مزلقان به چهار نوع دوست‌کامی و هراتی نوع اول تا سوم تقسیم می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: طرح و نقش، قالی ایران، ذهنی‌بافت، مزلقان (Mazlagan)

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

۹۳

■ مقدمه

کیلومتر و غرق آباد ۴۹ کیلومتر از ساوه فاصله و در مسیر جاده قدیم ساوه به همدان قرار دارند (جعفری، ۱۳۷۹، ۱۲۸۱). روستای مزلقان ۲۰۷ نفر جمعیت و ۸۱ خانوار سکنه دارد و رودخانه‌ای به همین نام (مزلقان‌چای؛ چای (Çay)) به آذری به معنای رودخانه کوچک یا جویبار پر آب است) از آن می‌گذرد. این روستا در جنوب شرقی نوبران و در فاصله ۵۸ کیلومتری ساوه قرار دارد (بختیاری، ۱۳۸۳، ۱۸۱).

با این حال و در زمان های قدیم، مزلقان به محدوده‌ای از دهستان‌ها که در اطراف رودخانه مزلقان‌چای قرار داشتند اطلاق می‌شد. از این رو، برخی روستای مزلقان را مزلقان (مزدقان) کهنه نیز می‌نامند. منطقه مزلقان (مزدقان) تا داخل استان همدان نیز گسترش می‌یابد. نمونه و اثبات‌کننده این موضوع نیز وجود روستاهایی برگرفته از نام مزدقان یا مزلقان است. شاید بتوان مزلقان را یکی از قدیمی‌ترین روستاهای ایران دانست. مردم این منطقه به کشاورزی (باغداری) و دامداری مشغول‌اند. حیوانات وحشی به دلیل کوهستانی بودن منطقه مزلقان به‌وفور در این جا یافت می‌شود. زبان مردم مزلقان و تمام روستاهای اطراف آن آذری است (جعفری ۱۳۷۹، ۱۱۹۷).

تصویر ۱. مسیر ورودی به روستای مزلقان از جاده غرق‌آباد به نوبران (مأخذ: <http://www.havairan.com/photos/Markazi>)

به نظر می‌رسد که مزلقان در اصل پایگاه مزدکیان بوده و از نام مزدکان برگرفته شده است که به مرور زمان از مزدکان به مزدقان و مزلقان تغییر نام داده است.

جمع‌آوری طرح‌ها و نقش‌های مختلف قالی ایران، به‌ویژه در مناطقی از جغرافیای بافت آن که طرح به صورت ذهنی بافته می‌شود، یکی از مهم‌ترین امور تحقیقاتی در حوزه فرش کشور است. یکی از مناطق ذهنی‌بافت قالی ایران روستای مزلقان در میانه راه ساوه به همدان است. با دسته‌بندی و بازسازی نقش‌مایه‌های به کار رفته در این قالی و در هر منطقه می‌توان به ماندگاری هر چه بیشتر این هنر اصیل کمک شایانی کرد. با استفاده از اطلاعات به دست آمده می‌توان نقشه‌های قالی مزلقان را مجدداً بافته و بازارهای از دست رفته آن را زنده ساخت.

در این مقاله کوشش می‌شود طرح و نقش قالی مزلقان با تأکید بر نمونه‌های موجود پازمانده شناسایی شود. با تحلیل و تشریح ویژگی‌های به دست آمده قاعدتاً می‌توان منبعی برای تولید کاربرد، تکرار نمونه‌ها، بازنگری احتمالی و همچنین بروز خلاقیت‌ها و ابداعات در طراحی و تولید فرش دستباف ایران رقم زد. چنین رویکرد پژوهشی-علمی و تلاشی برای تهیه چنین منابعی با اهداف ذکرشده برای فرش دستباف ایران، این صنعت پرسابقه بومی و ملی را مبتنی بر جغرافیای بافت اصیل آن در قالب شاخص‌های فرهنگی هر منطقه حفظ می‌کند.

اهداف اصلی این تحقیق شناسایی و طبقه‌بندی انواع طرح‌ها و نقش‌مایه‌های رایج و فراموش شده در قالی مزلقان است.

جغرافیا و فرهنگ روستای مزلقان

نوبران یکی از بخش‌های شهرستان ساوه است. این بخش دو شهر دارد: نوبران و غرق‌آباد. شهر نوبران از نظر جمعیت و وسعت کوچک‌تر از باد است و مزلقان یا مزدقان از دهستان‌های آن محسوب می‌شود (بختیاری، ۱۳۸۳، ۱۸۱). شهر نوبران حدود ۶۰

۱۳۸۳، ۱۱۹). طرح‌های روستای مزلقان در غرب ساوه کاملاً اختصاصی است. لچک‌ها در طرح قرمز و از کف ساده فرش با نواری کنگره‌دار جدا می‌شوند (نصیری، ۱۳۷۴، ۱۶۷). ترنج و سرترنج نیز با خطوطی دندان‌دار از متن کف ساده قالیچه جدا می‌شوند (بصام و همکاران، ۱۳۸۳، ۱۱۹). ترنج در این فرش‌ها کشیده و با توجه به متن کف ساده فرش سرترنج‌ها در زمینه به خوبی خودنمایی می‌کنند (بصام و همکاران، ۱۳۷۴، ۱۱۹). در چنین نوع طرحی فرم ترنج شش‌گوش خواهد بود (نصیری، ۱۳۷۴، ۱۶۹).

روش تحقیق

در این تحقیق به منظور طبقه‌بندی طرح و نقش‌مایه‌های قالی مزلقان در ۵۰ سال اخیر از شیوه مطالعه میدانی برای به دست آوردن اطلاعات استفاده شد.

در مطالعه میدانی نیز با مراجعه به روستای مزلقان و یافتن فرش‌های قدیمی برای تهیه تصویر از آن‌ها، مصاحبه با بزرگان و قدمای روستا به منظور تعیین مشخصات طرح و نقش این قالی ذهنی بافت اقدام شد. از سویی دیگر با مصاحبه و تهیه گزارش از صاحبان تجربه، فروشندگان و تولیدکنندگان قالی در بازارهای ساوه و تهران اطلاعات تکمیلی لازم در این زمینه جمع‌آوری شد.

واحد پژوهش در این تحقیق فرش‌های باقیمانده و قدیمی مزلقان و میدان تحقیق روستای مزلقان است. امروزه در این روستا با توجه به کاهش رونق بافت قالی عملاً قالیبافی از بین رفته است به نحوی که نسل جوان و نوجوان آن (زیر بیست‌ساله‌ها) به ندرت می‌توانند در خصوص مفاهیم اولیه فرش یا بازشناسی ابزار بافت فرش صحبت یا راهنمایی‌ای ارائه کنند.

آنچه از منابع کتابخانه‌ای در دست است اشاره به بافت قالی در روستای مزلقان و اطراف آن دارد

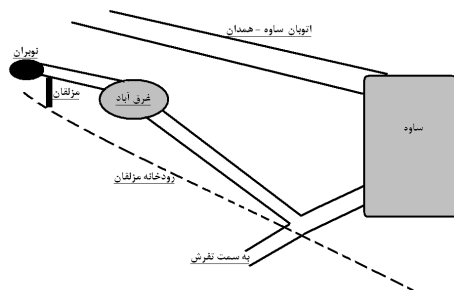
احتمال داده می‌شود مزلقان پناهگاه پیروان مزدک باشد که از ترس جان خود از مدائن گریخته و با ساختن قلعه‌هایی محکم و زیرزمینی به منظور تجمع و نشر عقاید مزدکیان در دوره ساسانیان تصویر گرفته است. امروزه در برخی از روستاهای مجاور مزلقان خرابه چنین قلعه‌هایی باقی مانده است (شعبانی، ۱۳۸۹، ۴۶). یکی دیگر از شواهدی که می‌تواند دلیلی بر مزدکی بودن اهالی مزلقان باشد، برگزاری همه ساله جشن مهرگان در این روستاست (<http://mazlaghanchay.blogfa.com>).

مشخصات عمومی و فنی قالی مزلقان

قالی‌های مزلقان از تولیدات غیرمعمول ناحیه همدان و جزئی از قالی‌های موصل ۱ هستند (اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹). این قالی‌ها از قدیم با گره‌های فارسی و ترکی و استفاده از پودهای پشمی و در صدساله اخیر با پودهای پنبه‌ای بافته شده‌اند. در برخی از این قالی‌ها از موی بز نیز استفاده شده است [این قالی‌ها تخت‌بافت هستند] (اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹). از این رو، این قالی‌ها بافتی محکم دارند (بصام و همکاران، ۱۳۸۳، ۱۱۹). ابعاد قالی‌های مزلقان منحصراً قطعاتی کوچک‌تر از اندازه‌های ۲،۲۰×۱،۵۰ سانتیمتر است (اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹) و فرش‌های تولیدی در این منطقه سجاده‌ای و تا حداکثر ذرع و نیم است (نصیری، ۱۳۷۴، ۱۶۹). رنگ‌های اصلی در این قالی‌ها آبی، قرمز و قهوه‌ای تیره و رنگ‌های زینتی و متضاد شامل سبز، زرد، سفید و سیاه است و به صورت مات و کم‌زرق و برق به کار برده می‌شوند. رجشمار در این قالی‌ها بین ۲۵ تا ۳۰ گره در ۷ سانتیمتر است (اشنبرنر، ۱۳۷۱، ۹۹).

ساختار اصلی طرح قالی مزلقان در گروه طرح‌های ترنجی است (سرلک، ۱۳۸۱، ۱۰). طرح‌های این روستا کف ساده و شامل لچک و ترنجی است که ساختاری مشابه و یکسان دارد (بصام و همکاران،

تصویر ۲. موقعیت روستا مزلقان (منبع: نگارندگان)

پس از صحبت با بزرگان محلی مشخص شد بیشترین نمونه‌های قدیمی را می‌توان در خانه‌های شخصی ساکنین قدیمی روستای مزلقان شناسایی کرد. این مهم شاید برخلاف سایر مناطق ایران باشد که در روستاها عمدتاً قالی‌های قدیمی‌تر را می‌توان در مساجد یافت. در مزلقان صرفاً یک حسینیه وجود دارد که از آن به عنوان مسجد نیز استفاده می‌شود. در روستا صرفاً بر اساس همت چند خیر و شورای دهیاری و در چند سال گذشته ساخت تنها مسجد مزلقان آغاز شده است که هنوز به پایان نرسیده است. در بررسی‌های میدانی مشخص شد که به مرور زمان، و به منظور نوسازی مسجد روستا، فرش‌های قدیمی موجود در این مسجد همگی فروخته یا با فرش‌های ماشینی تعویض شده است. از سویی دیگر رسم اهدای فرش به مسجد در این روستا اساساً توسط کوچ‌کردگان از این روستا به شهرستان‌های نوبران و همدان صورت می‌پذیرد و ایشان نیاز به جای ارائه فرش‌های مزلقان به مسجد عمدتاً فرش‌های با طرح نوبران و همدان را به مسجد اهدا کرده‌اند. به نحوی که بیشترین طرح‌های وارداتی از نوبران را در مسجد مزلقان می‌توان یافت. از این رو، تعداد نسبتاً کمی از نمونه‌های قالی اصیل مزلقان از مسجد استحصال شد.

روستای مزلقان در بین عوام ساکن در آن به دو محله نو و کهنه تقسیم می‌شود. محله نو در نیمه نزدیک به جاده غرق‌آباد به نوبران بوده و شامل

که البته هر یک از این روستاها طرح و نقش خاص خود را دارد و کمتر نسبت به بافت قالیچه‌هایی با طرح و نقش روستاهای مجاور خود اقدام می‌نمایند. مراجعه حضوری و بررسی روستاهای مجاور رودخانه مزلقان و در مسیر قدیم ساوه به همدان نشان می‌دهد که این روستاها، به ویژه آن‌هایی که در نزدیکی جاده و در سمت جنوبی جاده در نزدیکی رودخانه مزلقان هستند، در سی سال گذشته به شهرک‌های ویلایی بسیار لوکس تبدیل شده و بعضاً با مهاجرت ساکنین اصلی آن‌ها اساساً تمامی اصالت خود را از دست داده است. این رویه با راه‌اندازی اتوبان تهران-ساوه و ایضاً ساوه-همدان و تسهیل حضور در این مناطق، گسترش بیشتری یافته و عملاً سنت فرش‌بافی در این مناطق تقریباً رو به فراموشی گذاشته است. به نحوی که حتی امروزه یافتن نمونه‌ای از ابزار بافت قالی در این روستاها بسیار سخت و متصور است. از سویی دیگر سنت کوچک پارچه‌بافی و انتقال بسیار راحت فرش‌های تولیدی این مناطق، سبب شده است تا تقریباً بسیاری از فرش‌های قدیمی به سهولت به فروش رفته و از منطقه خارج شده باشد. با این حال، و باز هم بر اساس گفته افراد محلی و مشاهده حضوری، در روستای مزلقان قریب به ۲۰ سال است که دیگری اثری از ابزارآلات قالی و قالیبافی نبوده و دارهای قالیبافی در این روستا کاملاً برچیده و بافندگان قدیمی نیز اکثراً فوت کرده یا کوچ کرده بودند. تصویر ۲ موقعیت جغرافیایی و مناطق مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

حجم جامعه مورد مطالعه در این تحقیق شامل کلیه قالی‌هایی است که در قالب طرح و نقش شناخته‌شده مزلقان در ۵۰ سال اخیر تولید و بافته شده‌اند و در حال حاضر در تملک اشخاص حقیقی یا حقوقی روستاست. بنابراین، و با توجه به موارد برشمرده شده، همه نمونه‌ها از داخل روستای مزلقان به دست می‌آید.

این شهر نیز برای احتمال وجود فرش مزلقان بررسی شد که با یافتن نمونه‌ای از قالی مزلقان همراه نبود. در فرمانداری نوبران با دهیار مزلقان نیز مذاکره شد و آدرس‌های احتمالی یادشده برای یافتن فرش‌های اصیل مزلقان بررسی شدند که نتیجه مطلوب (یافتن فرش مزلقان اصیل) حاصل نشد. بر این اساس ۷۱ نمونه از قالی‌های مزلقان در مساجد و خانه‌های شخصی مزلقان مطابق جدول ۱ شناسایی و بررسی شدند.

ساکنین غیربومی یا بومی است که به زندگی شهری و ویلاننشینی روی آورده‌اند. نیمه نزدیک‌تر به رودخانه مزلقان محله کهنه مزلقان را شامل می‌شود که عمده ساکنین آن بومی هستند. زبان محلی افراد بومی روستا آذری است و تعداد چشمگیری از قدیمیان این شهر قادر به تکلم به زبان فارسی نیستند. عمده قالی‌های این تحقیق از محله کهنه مزلقان شناسایی شد. همچنین با برخی از تجار در شهر ساوه در خصوص قالی مزلقان صحبت شد ولی نمونه اصیل مزلقانی به دست نیامد. بازار نوبران و تولیدکنندگان

جدول ۱. تعداد فرش‌های بررسی شده به تفکیک

ردیف	نام طرح	زیرمجموعه طرح	تعداد قالی شناسایی شده	نوع مالکیت فرش		
				مجموعه‌ای (تجاری)	عمومی (مسجد مزلقان)	شخصی
۱	مزلقان	کف ساده	۳	۳	۰	۰
		کف خلوت	۴۵	۰	۴۴	
		چند ترنج	۵	۰	۲	
۲	واگیره‌ای با نقش بته با حاشیه مزلقان		۴	۰	۱	۳
۳	وارداتی به منطقه	با حاشیه غیرمزلقانی	۴	۰	۴	
		با حاشیه مزلقانی	۱۰	۰	۶	
جمع			۷۱	۳	۱۵	۵۳

(منبع: نگارندگان)

مزلقان را می‌توان به سه دسته مزلقان‌های کف ساده، کف خلوت و مزلقان‌های چند ترنج تقسیم کرد. به طور کلی طرح تابعی از ابعاد بافت است و با توجه به قالب یکنواخت و ثابت طرح مزلقان تأثیرپذیری طرح مزلقان از ابعاد بافت مشخص‌تر و بازرتر می‌شود. در این قالی‌ها با تغییر ابعاد، طرح و نقش تفاوت‌های اندکی ایجاد می‌شود اما ساختار و شاخصه‌های اصلی و شناخته‌شده طرح مزلقان به هم نمی‌ریزد. طرح‌های کف خلوت و کف ساده نیز در شاخصه‌های اصلی

ساختار کلی طرح و نقش قالی مزلقان

قالی مزلقان در قالب هندسی و به صورت ذهنی بافت تولید می‌شود و از لحاظ سبک شناسی در حوزه قالی‌های روستایی بافت قابل تقسیم است. قالی‌هایی که در مزلقان بافته شده‌اند از نظر طرح و نقش به سه دسته تقسیم می‌شوند:

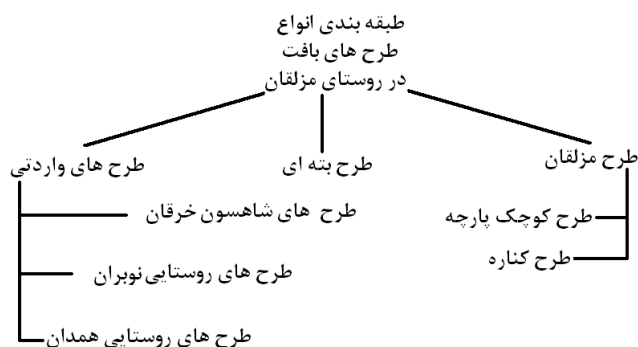
الف- طرح مزلقان

طرح مزلقان قالب مشخص و یکنواختی دارد. طرح

بته در اصطلاح محلی مزلقان طرح ترمه نامیده می‌شود.

ج- طرح های وارداتی به منطقه

طرح وارداتی به منطقه شامل طرح‌هایی است که جزء اصالت بافته روستا نبوده و در طی حداقل پنجاه سال گذشته بافته آن‌ها در روستا رواج یافته است. طرح‌های شاهسون خرقان، طرح‌های روستایی همدان و طرح‌های نوبران و روستای اطراف آن از این جمله‌اند. طرح وارداتی یادشده به دلیل ساختار هندسی و شباهت تکنیک و مشخصات بافت آن‌ها با قالی‌های مزلقان در روستا رواج یافته است. تصویر ۳ این تقسیم‌بندی را نشان می‌دهد.

تصویر ۳. طبقه‌بندی انواع طرح‌های قالی روستای مزلقان (منبع: نگارندگان)

بافت تولید می‌کنند (یا بافندگانی که توانایی به ذهن سپردن قالب اصلی طرح مزلقان را نداشتند) یا در پاره‌ای از مواقع، و به گفته افراد محلی، از اضافه نخ‌های باقیمانده از بافته‌های اصلی و از روی تفنن بافته می‌شدند. بسیاری از خانواده‌ها نیز این قالی‌ها را به عنوان اولین بافت دختر خانواده در حالی حفظ کرده‌اند که آن دختر با تحصیلات عالی در شهرهای مجاور و بزرگ استان زندگی می‌کند و هرگز پس از

قالب قالی مزلقان با هم مشترک هستند و صرفاً برخی از تزئینات به کار رفته در متن قالی کف خلوت در قالی‌های کف ساده حذف می‌شود. با این حال، به دلیل ذهنی‌بافت بودن این قالی و ثبت نشدن نگاره‌ها و نقش‌مایه‌های آن در سی سال گذشته تقریباً بافت قالی مزلقان با طرح کف ساده تقریباً رو به فراموشی می‌رود و تعداد بسیار ناچیز و اندکی از آن‌ها در روستا قابل دستیابی می‌باشد.

ب- طرح بته (ترمه)

طرح بته مزلقان مشابه سایر طرح‌های بته در مناطق ذهنی‌بافت روستایی است. طرح واگیره‌ای با نقش بته اصولاً قالبی شناخته شده و تجاری نیست. طرح‌های

قالب طرح واگیره‌ای با نقش بته (ترمه‌ای) مزلقان

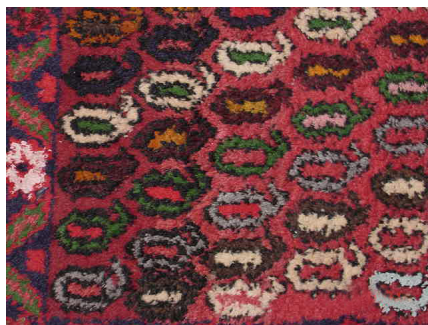
ساختار نقشه طرح بته از نوع مکرر و بر پایه واگیره بته است که در سراسر متن در ردیف‌های آریب و با تغییر رنگ در هر ردیف تکرار می‌شود. این نوع قالی اصولاً در قالب قالی شناخته شده مزلقان مطرح نیست. این طرح را بعضاً بافندگان جوانی که تازه مشغول به بافت شده‌اند برای تمرین به منظور پیشرفت در

شده‌اند. در برخی از این قالی‌ها حتی از نخ‌های پنبه‌ای یا کاموا (اکریلیک) نیز استفاده شده بود و پرزها به صورت بلند قیچی شده بودند. مشابه این طرح در مناطق دیگری نیز که تولید ذهنی دارند نیز مشاهده می‌شود. تصویر ۴ نمونه‌ای از انواع قالی با طرح بته در روستای ویست خوانسار و تصویر ۵ نمونه‌ای از طرح بته مزلقان را که به صورت ذهنی بافت تولید شده‌اند نشان می‌دهند.

این بافت فرش دیگری را نیز نبافته است. لیکن به عنوان بخش ارزشمندی از خاطرات زندگی او نزد خانواده پدری اش همچون قطعه‌ای ارزشمند محفوظ نگه داشته می‌شود. حتی مشاهده شد که برخی از این قالی‌ها بابت برآورده شدن حاجتی از دختر یا خانواده او نذر مساجد روستا و در آن جا نگهداری و استفاده می‌شود. تعداد این قالی‌ها بسیار اندک و عمدتاً در ابعاد کوچک و در رجشمارهای کم تولید

تصویر ۴. نمونه‌ای از طرح بته در روستای ویست (منبع: مجابی و همکاران ۱۳۹۰، ۴۷)

تصویر ۵. نمونه‌ای از طرح بته مزلقان (منبع: نگارندگان)

رنگی عمدتاً از نویران به روستا آورده می‌شدند. از سویی دیگر خرید و فروش فرش‌های مزلقان نیز در نویران صورت می‌گرفته و در ایامی که تولید فرش‌ها مزلقان رواج داشته است عمده سرمایه‌گذاران و تجار خریداری‌کننده قالی با طرح اصیل مزلقان نیز از این شهر به روستای مزلقان مراجعه می‌کردند. حتی بسیاری از کتاب‌ها قالی مزلقان را در محدوده

قالب طرح‌های وارداتی مزلقان

نزدیک‌ترین شهر به روستای مزلقان نویران است. نویران اگرچه از نظر جغرافیایی سیاسی در استان مرکزی قرار دارد، فاصله آن با همدان به مراتب نزدیک‌تر از فاصله آن با ساوه است. این مهم در بافت فرش در سنوات گذشته نیز در روستا مؤثر بوده است. مثلاً با رواج رنگزاهای شیمیایی، خامه‌های

آمد، شامل طرح‌های چهار ماهی (ماهی درهم) و احمدخانی است. تصویر ۷ یک نمونه از قالی‌های با طرح احمدخانی را، که در مزلقان بافته شده است، نشان می‌دهد. از نقش‌مایه‌های اصلی به کار رفته در طرح احمدخانی می‌توان به نقش پرنده و حاشیه معروف به حاشیه شانه اشاره کرد. تصویرهای ۸ و ۹ نمونه‌ای از نقش‌مایه پرنده و حاشیه شانه را در فرش‌های با طرح احمدخانی نشان می‌دهد. طرح‌های احمدخانی متعلق به روستایی در نزدیکی مزلقان و در محدوده شهرستان نوبران (ناحیه کردار) است که در جغرافیای فرش جزء فرش‌های روستایی بافت همدان طبقه‌بندی می‌شود.

تصویر ۷. نمونه‌ای از طرح احمدخانی بافت مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۹. نقش‌مایه پرنده در طرح احمدخانی (منبع: نگارندگان)

جغرافیایی قالی‌های همدان طبقه‌بندی کرده‌اند (رجوع شود به کتاب قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران، اریک اشنبرنر، ص ۹۹). از این رو، بسیاری از طرح‌های وارداتی به منطقه از محدوده نوبران و همدان به مزلقان آورده شده است. با این حال، برای اقامت شاهسون‌ها در شمال این منطقه و در کوه‌های خرقان نمونه‌هایی از طرح‌های آن‌ها نیز به منطقه سرایت کرده است. نمونه‌ای از طرح‌های شاهسون‌های خرقان که در روستای مزلقان بافته شده است در تصویر ۶ مشاهده می‌شود.

با این حال عمده طرح‌های واردتی به روستای مزلقان، بر اساس آنچه در مشاهدات میدانی به دست

تصویر ۶. نمونه‌ای از طرح شاهسون خرقان بافت مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۸. حاشیه شانه در طرح احمدخانی (منبع: نگارندگان)

گلجام

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

۱۰۰

تصویر ۱۰. نمونه‌ای از طرح چهار ماهی بافت مزلقان (منبع: نگارندگان)

است. نکته قابل ذکر دیگر در خصوص طرح وارداتی ابعاد متفاوت آن‌ها با ابعاد معمول قالیچه‌های مزلقان است. طرح‌های وارداتی همگی به صورت چند تریخ‌هایی با عرض کمی بزرگتر از حد معمول بافته شده بودند. باید توجه داشت که طرح‌های وارداتی اصولاً جزء طرح‌های اصیل مزلقان نیستند و به عنوان طرح مزلقانی نیز شناخته نمی‌شوند و در ساختار بررسی این مقاله نمی‌گنجد.

طرح چهار ماهی نیز یک طرح واگیره‌ای است که بر اساس تکرار دو نقش چهار ماهی و عروسک که در متن طرح تکرار می‌شود تصویر می‌گیرد. تصویرهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲ به ترتیب یک نمونه از قالی‌های با طرح چهار ماهی و نقش مایه عروسک و چهار ماهی را نشان می‌دهد. گسترش بافت این فرش‌ها بر اساس آنچه از افراد محلی پرس و جو شد عمدتاً متعلق به دوره پهلوی دوم و اوایل انقلاب است که با تسهیل شدن راه‌های ارتباطی بین روستا و شهر در روستا رواج یافته

تصویر ۱۲. نقش مایه عروسک در طرح چهار ماهی (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۱. نقش مایه چهار ماهی در طرح چهار ماهی (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۴. قالب کلی سه حاشیه‌ای طرح مزلقان (منبع: نگارندگان)

الف- قسمت ۱- تعداد حاشیه

یکی از نقاط مشترک در قالب کلی فرش‌های مزلقان تعداد حاشیه‌های این قالی است. در کلیه فرش‌های مزلقان با هر اندازه و ابعادی تعداد حاشیه ۳ عدد شامل دو حاشیه باریک و یک حاشیه پهن است. با این حال، در برخی از قالی‌های با طرح مزلقان، آبراه‌ها (Su Yolular) در طرفین حاشیه‌های باریک نقش پررنگ‌تری پیدا کرده‌اند. شکل‌های ۱۴ قالی مزلقان با سه حاشیه متداول را نشان می‌دهد.

ب- قسمت ۲- بندگل (نقش مایه بند گل‌ها در داخل لچک)

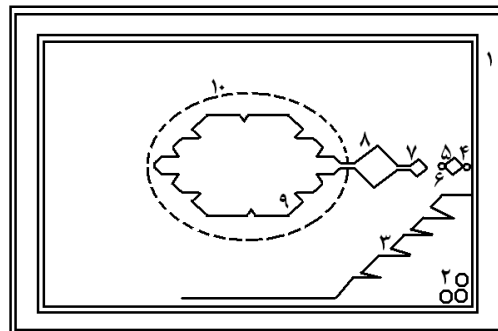
یکی از نقاط دیگر مشترک و غیر قابل تغییر در قالی اصیل مزلقان، نقش مایه بند گل در داخل لچک فرش است که به دیواره کنگره‌دار لچک (Dirsek-آرنج) متصل است. به عبارت دیگر ردیفی از گل‌ها بر روی بندهای عمودی و در راستای طولی لچک مرتب شده‌اند. نقش مایه بند گل یا به صورت کاملاً مرتب‌شده در ردیف‌های عمودی بافته می‌شوند (مشابه آنچه در شکل ۱۴ دیده می‌شود) یا گاهی به صورت زیگزاگی (به ندرت مشاهده می‌شود) بافته می‌شوند. همچنین بافته در پاره‌ای از اوقات با تغییر

قالب طرح و نقش قالی مزلقان

قالب اصلی طرح مزلقانی در تصویر ۱۳- الف نشان داده شده است. در تصویر ۱۳- ب نیز نمونه‌ای از طرح‌های مزلقان نمایش داده شده است. این نوع قالی‌های ذهنی‌بافت نقشه یک‌چهارم دارند. قسمت‌های اصلی در طرح و نقشه قالی مزلقان در تصویر ۱۳- ب شماره‌گذاری شده و نشان داده شده‌اند. قسمت‌های ۴، ۵، ۶ و ۱۰ قسمت‌هایی هستند که صرفاً در قالی‌های مزلقان کف خلوت به عنوان یکی از قسمت‌های اصلی و همیشگی وجود دارند. اما سایر قسمت‌ها (۱، ۲، ۳، ۷، ۸ و ۹ جمعاً شامل ۶ قسمت) بین کلیه قالی‌های مزلقان کف ساده، کف خلوت و چند تریج، مشترک و همیشگی هستند.

تصویر ۱۳- الف. نمونه‌ای از قالی‌های مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۳- ب. قالب کلی طرح مزلقان (منبع: نگارندگان)

گلجام

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

۱۰۲

گل‌های ستاره‌ای نیز استفاده می‌شود. چتل گول گل هشت‌پری است که به تصویر دایره‌ای و حول یک محور مرکزی طراحی و بافته می‌شود. گوزدار گول نیز گل پُری است شامل دو ردیف گل پوشش‌دهنده که نسبت به یک دیگر حول یک محور مرکزی بافته می‌شوند. در اکثر فرش‌های بافته‌شده چتل گول در منتهالیه گوشه زمینه در داخل لچک به عنوان اولین نقش‌مایه به کار می‌رود. در بسیاری از نمونه فرش‌ها نیز بند چتل گول و گوزدار گول در ترنج قالی و مشابه با لچک‌ها تکرار می‌شوند.

تصویر ۱۶. نقش‌مایه گوزدار گول (گل چشم‌دار) (منبع: نگارندگان)

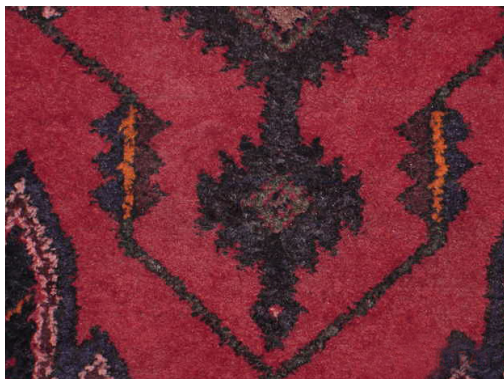
رنگ سعی کرده است بند گل‌های در ردیف‌های عمودی مرتب‌شده را به صورت آریب نشان دهد. گل در بند ردیف گل‌ها در داخل لچک فرش‌های مزلقان، دو نوع است. «چتل گول» (Çatal Güllü- گل پنبه؛ ترجمه تحت‌اللفظی در استانبولی گل چنگالی است. لیکن به واسطه اصطلاح محلی مردم منطقه همان گل پنبه به کار می‌رود) که در شکل ۱۵ مشاهده می‌شود و «گوزدار گول» (Göz Güllü- گل چشم‌دار) که در شکل ۱۶ مشاهده می‌شود. با این حال، در بسیاری از فرش‌ها بعضاً به جای استفاده از این دو نقش‌مایه از

تصویر ۱۵. نقش‌مایه چتل گول (گل پنبه) (منبع: نگارندگان)

شکستگی‌های کنگره متناسب با ابعاد عرضی فرش تغییر می‌کند. نکته مهم قابل ذکر دیگر در طراحی فرم شکسته کنگره‌دار لچک، آغاز همیشگی بافت لچک با فرم شکسته و کنگره‌دار است. ادامه لچک در چند ترنج طولی فرش گاهی به صورت کاملاً مستقیم حرکت می‌کند و به لچک روبه‌رو متصل می‌شود (تصویر ۱۸) و در پاره‌ای از نمونه فرش‌ها خط مستقیم اتصال‌دهنده دو لچک گاهی کنگره‌دار و مضرس بافته می‌شود. گاهی نیز خط اتصال‌دهنده دو لچک کاملاً مستقیم است (تصویر ۱۳-الف) اما روی آخرین کنگره یا شکستگی لچک، که به خط اتصال‌دهنده مستقیم وصل می‌شود، یک گل سه‌پر قرار می‌گیرد (در تصویر ۱۷ و ۱۹ مشاهده می‌شود). گاهی

ج- قسمت ۳ - لبه‌های کنگره‌دار لچک و ترنج مهم‌ترین شاخصه در قالب کلی فرش‌های ذهنی بافت مزلقان لبه‌های کنگره‌دار لچک‌ها و ترنج آن است. به عبارت دیگر، خطی که محدوده لچک را مشخص می‌کند در فواصلی یکسان به سمت داخل لچک شکسته می‌شود و مجدداً به سمت بالا حرکت می‌کند و مسیر مستقیم خود را ادامه می‌دهد. در اصلاح محلی به این فرم کنگره‌دار «دیر سک» می‌گویند. دیر سک واژه‌ای ترکی و به معنای آرنج است. فرم شکسته (دیرسک) که به صورت است متناسب با عرض فرش و به صورت قرینه در هر لچک تکرار می‌شود (تصویر ۱۷). تعداد کنگره‌ها در هر لچک بین حداقل ۲ تا ۵ عدد متغیر است که البته این تعداد

تصویر ۲۰. گوزدار گل چسبیده به حاشیه در بین دو لچک (منبع: نگارندگان)

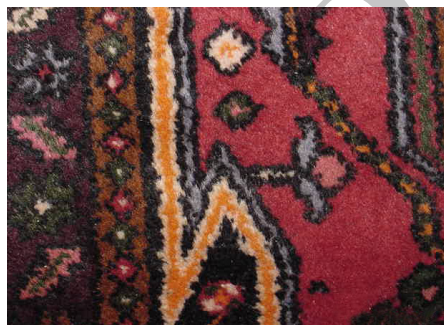
د- قسمت ۴ - گوزدار گل چسبیده به حاشیه در میان دو لچک

یکی از نقش‌مایه‌های دیگری که در قالی مزلقان بدون تغییر تکرار می‌شود، گوزدار گلی است که در بین دو لچک و در حاشیه عرضی زمینه، چسبیده یا در فاصله بسیار اندک و ناچیز تا حاشیه (به نحوی که به سهولت قابل تشخیص نیست) بافته می‌شود. تصویر ۲۰ نمونه‌ای از این نقش‌مایه را نشان می‌دهد. در قالی‌های مزلقان کف ساده این جزء از قالب اصلی قالی‌های مزلقان حذف شده است.

ه- قسمت ۵ - نقش‌مایه ماهی و حوض

دقیقاً متصل به گوزدار گل چسبیده به حاشیه در میان دو لچک و در بالای آن نقش‌مایه ماهی و حوض قرار می‌گیرد (تصویر ۲۱). حوض چهار بند ساده است که یک لوزی را تشکیل می‌دهد و در محل تقاطع بازوهای حوض یک گل چهارپر نقش شده (در اصطلاح محلی به این گل چهارپر آلمانا گل) (Elma Gültü یا گل سیب) گفته می‌شود. و در میان حوض نقش ماهی بافته می‌شود. نقش ماهی بافته شده در این موتیف دقیقاً مشابه با سایر مناطق روستایی بافت مرکز ایران است. نقش ماهی در قالی‌هایی که به صورت کف ساده بافته می‌شوند حذف می‌شوند.

نیز این گل‌های سه‌پر روی هر یک از دیرسک‌ها در لچک تکرار می‌شوند (تصویر ۱۴). حرکت کنگره‌دار لچک در بسیاری از نمونه فرش‌های مزلقان دقیقاً در ترنج نیز تکرار می‌شود. اما لزوماً ترنج‌های قالی مزلقان مانند لچک‌ها کنگره‌دار و با فرم دیر سک بافته نمی‌شوند. تصویر ۱۹ نمونه‌ای از قالی مزلقان که ترنج آن فاقد دیرسک است نشان می‌دهد.

تصویر ۱۷. فرم شکسته لچک یا کنگره شدن لچک (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۸. فرم مستقیم اتصال دهنده دو لچک در حاشیه طولی زمینه (منبع: نگارندگان)

تصویر ۱۹. قالی مزلقان با ترنج بدون دیرسک (منبع: نگارندگان)

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

۱۰۵

نامیده می‌شود. قالب آرو همواره یکسان و بدون تغییر است. اما گول می‌تواند به تصویر یک لوزی ساده و تودرتو با دورگیری یا بدون دورگیری (تصویر ۲۲) یا به صورت یک فرم شش ضلعی دنداندار و شکسته (تصویر ۲۳) بافته شود. در پاره‌ای از موارد نیز مشاهده می‌شود که گول ساده طراحی و دور تا دور آن با زنجیره برگ (Yaprak) تزئین می‌شود (تصویر ۲۴).

تصویر ۲۳. قندان دنداندار و شکسته (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۴. قندان تزئین شده با زنجیره برگ (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۱. گوزدار گل، ماهی و حوض و گیلان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۲. قندان ساده (منبع: نگارندگان)

و- قسمت ۶- گیلان

متصل به ماهی و حوض و در بالای آن یک گل چهارپر ساده گرد قرار می‌گیرد که در اصطلاح محلی به آن گیلان می‌گویند. گیلان در تصویر ۲۱ دیده می‌شود. گیلان ساده‌ترین موتیفی است که در فرش مزلقان بافته می‌شود. گیلان نیز مشابه با دو جزء قبلی برشمرده شده در قالی‌های کف ساده حذف می‌شود.

ز- قسمت ۷ و ۸- قندان (آرو) و سرترنج (گول)

در انتهای ساختار ترنج، سرترنج و قندان به صورت متصل به هم قرار می‌گیرند. سرترنج در اصطلاح محلی گول (Göl یا حوض) و قندان آرو (Ok- پیکان)

ح- قسمت ۹- ترنج

قالب کلی ترنج در قالی مزلقان شش ضلعی است که در داخل آن ردیف‌های گل به صورت عمودی

تصویر ۲۷. زنجیره تزئینی دور ترنج به صورت بندی (منبع: نگارندگان)

و- قسمت ۱۰- زنجیره تزئینی دور ترنج، سرترنج و آرو

زنجیره، که صرفاً در قالی‌های مزلقان کف خلوت به کار می‌رود، به دو صورت بافته می‌شود. در برخی از قالی‌های کف خلوت مزلقان زنجیره به صورت یک بند ترنج، سرترنج و آرو را در بر می‌گیرد. در این حالت مسیر حرکت بند با شکستگی و کنگره‌دار شدن ترنج (دیرسک‌ها) هماهنگ است و متناسب با فرم ترنج مزلقانی می‌شکند. در بین حرکت بند یک در میان و در هر شکستگی نقش مایه‌های چتل گول و ماهی به کار می‌رود. نمونه‌ای از این نوع زنجیره در تصویر ۲۷ مشاهده می‌شود. اما در برخی دیگر از قالی‌های مزلقان، زنجیره تزئینی به صورت سه قسمت جداگانه ترنج، سرترنج و آرو را در بر می‌گیرد. در این نوع از تزئین دور تا دور ترنج با نقش مایه برگ (یاپراق) که به ترنج متصل هستند پر می‌شود. در چنین حالتی برگ‌ها (یاپراق لار- Yapraklar) به صورت انحنادار و مرتب‌شده پشت سر هم به نحوی قرار می‌گیرند که دور تا دور ترنج شش ضلعی قالی مزلقان را پر کنند. مشابه با همین برگ‌های دور ترنج، چهار برگ به صورت دو به دو و روبه‌روی هم دور تا دور سرترنج را نیز پوشش می‌دهند. این چهار برگ به سرترنج متصل هستند. آرو نیز با دو برگ، که در زیر

مرتب شده‌اند. گل‌ها همان دو نوع گوزدار گول و چتل گول هستند که به صورت متناوب مرتب شده‌اند و صرفاً نقش مایه چتل گولی که در مرکز ترنج قرار می‌گیرد با رنگ متفاوت (عمدتاً رنگ روشن) از سایر نقش مایه‌ها متمایز می‌شود. شکل ۲۵ نمونه‌ای از ترنج‌های شش ضلعی قالی مزلقان را نشان می‌دهد. در این تصویر، همان‌گونه که اشاره شد، ترنج شش ضلعی با کنگره‌های شکسته (دیرسک)، مشابه با آنچه در لچک‌های قالی به کار می‌رود، دیده می‌شود. لیکن برخی از ترنج‌ها در قالی مزلقان کف خلوت و برخلاف لچک‌های کنگره، شکسته‌دار بافته نمی‌شوند. تعداد این قالی‌ها نسبت به قالی‌های با ترنج کنگره شکسته بسیار کمتر است. ترنج‌های بدون دیرسک لبه‌های مضرس دارند (تصویر ۲۶). با این حال، قالی‌های کف ساده مزلقان همواره به صورت ترنج کنگره شکسته (دیرسک‌دار) بافته می‌شود.

تصویر ۲۵. ترنج شش ضلعی کنگره شکسته (دیرسک‌دار) مزلقان (منبع: نگارندگان)

تصویر ۲۶. ترنج شش ضلعی مضرس مزلقان (منبع: نگارندگان)

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

۱۰۷

استفاده کرده است. به نظر می‌رسد بافنده به منظور نوعی ذوق آزمایی یا برگرفته از نقش مایه‌های قالی با طرح وارداتی به منطقه چنین نقوشی را در زمینه به کار برده باشد. اما آنچه مهم است عدم فراگیری این نوع نقش مایه‌ها در بین طرح‌های اصیل مزلقان است. تصویر ۳۰ نمونه‌ای از این نوع قالی‌ها را نشان می‌دهد. در این قالی نوعی گل چهارپر درشت در چهار طرف زنجیره و در بالای لچک‌ها، فرمی درخت‌گونه برآمده از دو لچک روبه‌روی هم در اطراف گیلاس و فرم‌های هندسی چهارضلعی در بالای خط مستقیم اتصال‌دهنده دو لچک به عنوان سه نقش مایه غیراصلی قالی مزلقان مشاهده می‌شود. این نقوش از این جهت با نام غیر اصلی معرفی می‌گردند که در مشاهدات میدانی تکرار پذیر نبوده و بصورت استثنا و صرفاً در چند نمونه از قالی‌های مورد مطالعه مشاهده شدند.

تصویر ۲۹. زنجیره تزئینی دور سرترنج آرو با یابراق لار (منبع: نگارندگان)

آن قرار می‌گیرد، پوشیده می‌شود. به عبارت ساده‌تر، در قالی مزلقان کف خلوت، دور تا دور آرو، سرترنج و ترنج هیچ‌گاه نباید خالی بماند و حرکت یک بند یا پوششی از برگ‌ها باید از آن محافظت کند. در این نوع زنجیره برگی نیز مجدداً، و در بین حرکت برگ‌ها، نقش مایه چتل گول بافته می‌شود. تصویر ۲۸ نمونه‌ای از زنجیره برگ‌ها به دور ترنج را نشان می‌دهد. تصویر ۲۹ نیز نحوه قرار گرفتن برگ‌ها برای پوشش سرترنج و آرو را نشان می‌دهد.

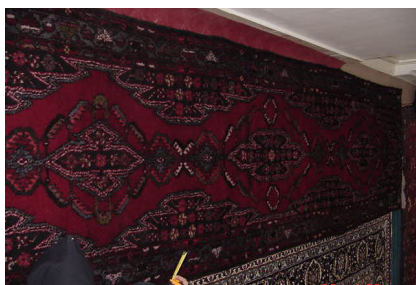
اساساً به غیر از نقوشی که در مورد آن‌ها توضیح داده شد هیچ نقش مایه دیگری در زمینه قالی‌های کف خلوت مزلقان مشاهده نمی‌شود. با این حال، و به ندرت، قالی‌هایی در مشاهده‌های میدانی دیده شد که بافنده از نقش مایه‌هایی بسیار ساده و هندسی در زمینه متن برای پر کردن فواصل خالی بین نقش مایه‌ها

تصویر ۲۸. زنجیره تزئینی دور ترنج با یابراق لار (برگ‌ها) (منبع: نگارندگان)

تصویر ۳۰. قالی مزلقانی کف خلوت با نقش مایه‌های تزئینی غیراصلی در متن (منبع: نگارندگان)

تصویر ۳۱. دو نما از قالی کناره مزلقانی (منبع: نگارندگان)

در قالی‌های کناره مزلقانی، برگ‌های روبه‌رو به هم، مشابه با آنچه سرترنج را در بر می‌گرفت، به جای چتال گول به کار می‌رود. شکل ۳۲ نمونه‌ای از این نوع نقش‌پردازی در زنجیره تزئینی دور ترنج را نشان می‌دهد.

بر اساس آنچه مشاهده شد، بیشتر قالی‌های کناره مزلقانی، که در حداقل ۳۰ سال گذشته تولید شده‌اند، به دلیل به کار رفتن نقش‌مایه‌های وارداتی متنوع و زیاد در زمینه طرح اصالت کف ساده یا کف خلوت بودن خود را از دست داده‌اند. عمده چنین قالی‌های کناره مزلقانی که دیگر نمی‌توان به آن‌ها کف ساده یا کف خلوت اطلاق کرد برای مسجد مزلقان بافته شده است. تصویر ۳۳ نمونه‌هایی را از این قالی‌ها نشان می‌دهد. در این نوع قالی‌ها چند ترنج مزلقانی که در ۳۰ سال گذشته تولید شده‌اند، ترنج‌های دارای دیرسک به‌هیچ‌وجه مشاهده نمی‌شود.

تصویر ۳۲. حذف چتال در زنجیره تزئینی برگ‌ها به دور ترنج (منبع: نگارندگان)

خصوصیات طرح و نقش قالی چند ترنج مزلقانی

تصویر ۳۱ نمونه‌ای از قالی‌های مزلقانی چندترنجی نشان می‌دهد. به طور کلی، قالب کلی طرح و نقش این قالی‌ها با قالی‌های کف ساده یا کف خلوت مزلقان فرقی ندارد و صرفاً به دلیل ابعاد آن‌ها برخی از قسمت‌های اصلی قالب کلی طرح مزلقان در این قالی‌ها تغییرات مختصری پیدا می‌کنند. مهم‌ترین تغییر در این قالی‌ها، با توجه به بلندتر شدن متن زمینه، پر شدن فضای بین هر ترنج با برآمدگی‌های نیم‌ترنج‌مانند مشابه با لچک و دیرسک‌دار است (شکل ۳۱).

در قالی‌های کناره مزلقانی اصولاً زنجیره تزئینی همواره از نوع برگ‌دار (یاپراق دار) است و نوع‌بندی در قالی‌های کناره مزلقانی به کار نمی‌رود. در زنجیره تزئینی برگ‌دار (یاپراق دار) هیچ وقت چتال گول به کار نمی‌رود. در زنجیره تزئینی با برگ‌ها و در بین چند برگ نقش‌مایه چتال گول به کار می‌رفت که

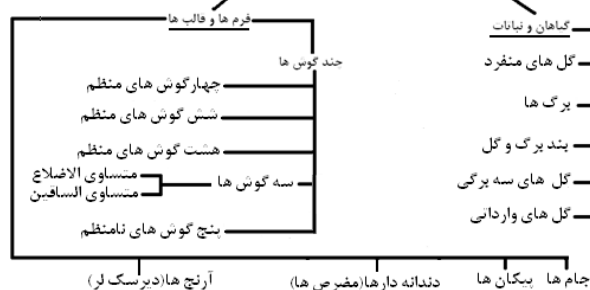
تصویر ۳۳. جفت نمونه از قالی‌های کناره مزلقان، بدون اصالت کف ساده یا کف خلوت بودن قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

را می‌توان به صورت تصویر ۳۴ در دو گروه اصلی نقش‌مایه‌هایی با اشکال گیاهان و نباتات و با فرم‌ها و قالب‌ها، که هر کدام به بخش‌های متفاوتی تقسیم می‌شوند، طبقه‌بندی کرد.

طبقه‌بندی نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقان

بر اساس تصویر و قالب نقش‌مایه‌ها، ماهیت بصری و ظاهری نقش‌مایه‌ها و کاربرد نقش‌مایه‌ها در متن یا حاشیه، نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقان

نقش‌مایه‌های بکار رفته در قالی ذهنی یافت مزلقان

تصویر ۳۴. طبقه‌بندی نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

از آنجایی که نقشه اصیل مزلقان کف ساده و کف خلوت است، چنین گل‌هایی قاعداً فقط می‌توانند به عنوان آلمانا گول در بندهای ماهی یا گوزدار گول در چند ترنج عرضی حاشیه در متن مشابه با آنچه در ۳-۵ قسمت ه توضیح داده شد به کار بروند. از آنجایی که این گل‌ها روی بند قرار نمی‌گیرند و صرفاً به صورت متصل به نقوش دیگر بافته می‌شوند، گل‌های منفرد نامیده می‌شوند. باید توجه داشت که گل‌های اصیل قالی مزلقان گوزدار گول، چتل گول و آلمانا گول هستند و در برخی طرح‌ها، همان‌طور

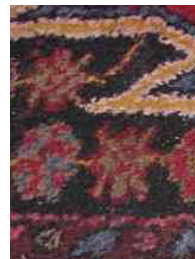
نقش‌مایه‌های گروه گیاهان و نباتات در قالی مزلقان

گروه گیاهان و نباتات بر اساس تصویر ۳۴ به دو دسته تقسیم می‌شوند. تصویر ۲۱ نمونه‌ای از نقش‌مایه گروه گل‌های منفرد را نشان داد. اساساً در فرش مزلقان هیچ نقش‌مایه گلی را نمی‌توان یافت که در لچک یا ترنج متصل به بند نبوده باشد یا به نقش‌مایه‌ای دیگر متصل نباشد. بنابراین، آنچه در این تقسیم‌بندی از آن با نام گل منفرد یاد می‌شود نقش‌مایه‌های گلی است که خارج از لچک و ترنج و در متن فرش به کار می‌رود.

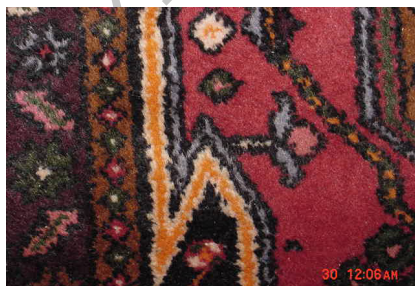
۳۶ نمونه‌ای از گل‌های سه‌برگی را نشان می‌دهد. گل‌های سه‌برگی اساساً در زمینه قالی‌های مزلقان و همواره بر روی دیرسک‌های لچک یا بعضاً در فاصله طولی بین دو لچک که با خط‌های مضاعف در چند ترنج متن مشخص شده‌اند، به کار می‌روند. البته در پاره‌ای از موارد این گل‌ها روی بند برگ‌های دور ترنج و سرترنج نیز می‌نشینند که صرفاً در نمونه‌های جدیدتر این موضوع مشاهده شد. به نظر می‌رسد گل‌های سه‌برگی یک غنچه مرکزی و دو برگ ساده در طرفین دارند. ترکیب رنگی این گل، مطابق آنچه در تصویر ۳۶ نمایش داده شده است، چنین منظوری را القا می‌کند. در کلیه نقش‌مایه‌های گل سه‌برگی، رنگ برگ میانی با دو برگ کناری متفاوت در نظر گرفته می‌شود و برگ‌های کناری نیز از نظر رنگی با یکدیگر همسان‌اند. گاهی نیز مطابق آنچه در تصویر ۳۶ دیده می‌شود برگ میانی دو رنگ و بدون دورگیری طراحی می‌شود.

که توضیح داده شد، ممکن است نقوش یا گل‌هایی که از گل‌های اصیل منطقه نباشد در متن به کار رود و حتی سبب شود تا نقشه از حالت کف خلوت بودن خارج شود. چنین گل‌هایی که در متن به کار می‌روند به صورت منفرد در متن قرار دارند اما در این تقسیم‌بندی گل‌های وارداتی نامیده می‌شوند و نباید آن‌ها را با دسته‌بندی گل‌های منفرد همسان دانست. تصویر ۳۰ نمونه‌ای از گل‌های وارداتی را نشان داد. اصولاً گل‌های وارداتی به دلیل تنوع و تفاوت آن‌ها طبقه‌بندی مشخصی ندارند. با این حال عمدتاً درشت و بزرگ هستند تا بهتر بتوانند زمینه خلوت نقشه‌های اصیل مزلقان را پر کنند.

نوع دیگری از گل‌های وارداتی به قالی مزلقان گل‌های ستاره‌ای تصویر و گل‌های سه‌برگی است. گل ستاره‌ای در بند گل‌های لچک جایگزین چنل گول یا گوزدار گول می‌شود و در داخل بند گول قرار می‌گیرد. تصویر ۳۵ نمونه‌ای از این گل‌های ستاره‌ای را که در بند گل لچک قالی مزلقان به کار رفته است و تصویر

تصویر ۲۵. گل‌های ستاره‌ای به کار رفته در بند گل لچک قالی مزلقان

تصویر ۳۶. دو نمونه از گل‌های سه‌برگی به کار رفته بر روی دیرسک لچک قالی مزلقان

تصویر ۳۷. انواع مختلف نحوه قرار گرفتن برگ‌ها؛ الف) به صورت ردیف‌شده و پشت سر هم، ب) به صورت چهارتایی و روبه‌روی هم، ج) به صورت دوتایی و کنار هم

تصویر ۳۸. ماهی (بالیق) به کار رفته در بند دور لچک

فرش هستند که در حال محافظت از آن هستند. برگ‌ها از نظر تعداد دندان‌ها تفاوت چندانی با یکدیگر ندارند. اکثراً سه‌دندانه هستند و البته تا پنج‌دندانه نیز در متن قالی‌های مزلقان مشاهده می‌شود. باید توجه داشت که نقش مایه برگ هرگز در داخل لچک و ترنج قالی مزلقان به کار نمی‌رود.

نقش مایه دیگری نیز شبیه به برگ در قالی مزلقان به کار می‌رود که به آن ماهی (Balik- بالیق) گفته می‌شود. اساساً باید توجه داشت که در قالی مزلقان هیچ نقش مایه جانوری به کار نمی‌رود. لیکن اطلاق واژه ماهی به این نقش مایه ریشه در ساختار تعریف مفهوم هراتی و ماهی در هم دارد. جایی که نماد یک پیکره انسانی و دو ماهی محافظ آرام‌آرام به گل و دو برگ تبدیل می‌شود. به بیان ساده‌تر، بافنده ذهنی بافت قالی مزلقان نوعی از برگ را که جانشین ماهی شده است با نام بالیق معرفی می‌کند. بافنده مزلقانی بالیق را نه به صورت نمادی از جانور بلکه برگرفته از اسکلت ساختاری ماهی به تصویر $\rightarrow\rightarrow\rightarrow\rightarrow\rightarrow\rightarrow$ در قالی می‌بافد. این انتزاع به این دلیل که ساختار نقش مایه

اما مهم‌ترین قسمت در شاخه گیاهان و نباتات در طبقه‌بندی نقوش قالی مزلقان برگ‌هاست. اساساً برگ در قالی مزلقان اهمیتی هم‌پای گل یا حتی بیشتر از آن دارد. برگ در قالی کف خلوت مزلقان در متن و در طلایی‌ترین نقاط طرح قرار می‌گیرد. برگ‌ها به تصویرهای مختلف در متن طرح مزلقان به کار می‌روند. برگ‌ها به سه صورت الف) ردیف‌شده و پشت سر هم، ب) دوتایی و کنار هم، ج) چهارتایی و روبه‌روی هم در متن قالی مزلقان به کار گرفته می‌شوند. تصویر ۳۷ نمونه‌هایی از این نحوه قرار گرفتن برگ‌ها در متن فرش را نشان می‌دهد.

نقش مایه برگ (یاپراق) همواره به تصویر مضرس و کمی انحنادار طراحی و بافته می‌شود. برگ باید شاخه یا دسته داشته باشد تا بتواند به قسمتی از متن فرش متصل شود. برگ‌ها در متن فرش وظیفه محافظت و در بر گرفتن اجزای طرح را بر عهده دارند. این در حالی است که این برگ‌ها خود از طریق شاخه یا دسته به ترنج یا سرترنج متصل هستند. به این معنی که آن‌ها (برگ‌ها) خود برآمده از آن جزئی از متن

نقش مایه گل یا گل و برگ مشاهده می شود. بندها را می توان به دو صورت در طرح مزلقان مشاهده کرد:

الف- بند ساده ای که دور تا دور ترنج، سرترنج و آرو را در بر گرفته است و خود می تواند به دو صورت باشد:

الف-۱: در آن فقط برگ (ماهی-بالیق) بکه ار رفته باشد (تصویر ۳۹)؛

الف-۲: در آن ترکیب برگ (ماهی-بالیق) و گل به کار رفته باشد (تصویر ۴۰).

ب- بند گل ها که شامل چنل گول و گوزدار گول است و در لچک یا ترنج به کار می رود.

بندها در قالی مزلقان به تصویر مربع های پشت سر هم، که رنگ در آنها یک در میان تعویض می شود، بافته می شوند. بندها باید مانند برگ ها به نقطه ای از

تصویر ۴۰. بند برگ و گل

ضلع های آن دو به دو با یکدیگر برابر باشند (مانند مربع، لوزی و متوازی الاضلاع). از معروف ترین چهارگوش های به کار رفته در قالی مزلقان می توان به برخی از سرترنج ها به ویژه در قالی کف ساده اشاره کرد. با این حال، نمونه هایی از سرترنج های با قالب چهارگوش منظم نیز در قالی های کف خلوت مشاهده می شود.

شش گوش ها یکی دیگر از نقش مایه های قالی مزلقان است. به صورت کلی بسیاری از قالب های به

بافته شده ماهی شبیه نقش مایه برگ می شود قابل توجه است، چرا که بافته سعی کرده است ضمن داشتن تعهد به اصالت ماهی، طرح را به گونه ای بیافد که نشان دهنده برگ نیز باشد تا مفهوم هراتی (شامل گل یا چهره انسانی و دو ماهی یا دو برگ) از آن برداشت شود. در واقع به همین دلیل است که نحوه قرار گرفتن برگ ها در اطراف سرترنج و آرو نمادی از حفاظت و حراست مشابه با آنچه ماهی یا برگ در اطراف چهره انسانی یا گل داشته است، معرفی می شود. تصویر ۳۸ نمونه ای از نقش مایه ماهی در قالی مزلقان را نشان می دهد. ماهی (بالیق) نیز مانند برگ در داخل لچک یا ترنج هرگز به کار نمی رود.

آخرین دسته از گروه گیاهان و نباتات در قالی مزلقان بندها هستند. در بندها همواره ترکیبی از انواع

تصویر ۳۹. بند برگ

طرح متصل باشند.

نقش مایه های گروه فرم ها و قالب ها در قالی مزلقان

الف: چندگوش ها

اولین گروه از دسته چندگوش ها چهارگوش ها هستند که صرفاً به تصویر منظم در قالی مزلقان به کار می روند. نمونه ای از چهارگوش های منظم در تصویر ۲۲ (قندان ساده) مشاهده شد. چهارگوش های منظم به آن دسته از چارگوش هایی اطلاق می شود که

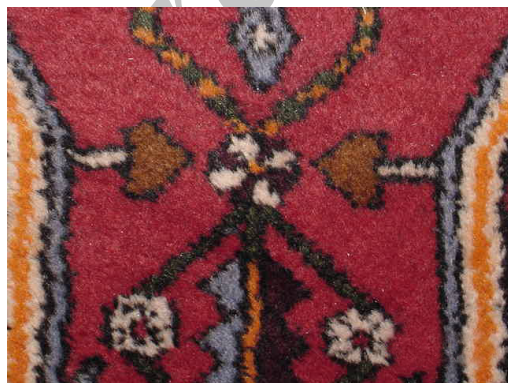

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵

۱۱۳

منفرد در متن قالی مشاهده می‌شوند.
سه‌گوش‌ها یکی از قالب‌های خاص در قالی
مزلقان هستند. سه‌گوش‌ها به دو گونه متساوی‌الاضلاع
و متساوی‌الساقین در قالی مزلقان مشاهده می‌شوند.
سه‌گوش‌ها در قالی مزلقان به صورت یک نقش‌مایه
مشخص کاربرد ندارند و صرفاً به صورت قسمتی از
یک نقش‌مایه یا تصویردهنده به آن نقش‌مایه به کار
برده می‌شوند. با این حال، و از این جهت که آن‌ها
در بسیاری از نقش‌ها قالب کلی نقش‌مایه را تصویر
می‌دهند، به عنوان یکی از چندگوش‌های به کار رفته
در قالی مزلقان طبقه‌بندی می‌شوند. چتل گول که از
سه‌گوش‌های متساوی‌الاضلاع با رنگ‌های مختلف
ایجاد می‌شود یا نقش ماهی (بالیق) که از ترکیب چند
سه‌گوش متساوی‌الاضلاع تصویر گرفته است، از این
جمله‌اند.

آخربن دسته از چندگوش‌ها در قالی مزلقان
پنج‌گوش‌های نامنظم هستند. معروف‌ترین پنج‌گوش‌ها
در قالی مزلقان نوعی گل است که در پاره‌ای از مواقع
جایگزین گل سه‌برگی می‌شود و گاهی اوقات نیز به
صورت همزمان و در کنار گل سه‌برگی به صورت یک
در میان روی دیرسک‌های لچک به کار می‌رود. تصویر
۴۲ گل پنج‌گوش نامنظم نشسته بر روی دیرسک لچک
را نشان می‌دهد.

تصویر ۴۲. گل پنج‌گوش نامنظم نشسته بر روی دیرسک لچک

کار رفته در نقش‌مایه‌های قالی مزلقان شش ضلعی
هستند که بعضاً یا به صورت دندان‌دار تغییر تصویر
یافته‌اند یا محدوده دور تا دور آن را قالبی مضرس در
بر می‌گیرد که در این صورت فرم شش‌گوش کاملاً و
به طور واضح در متن فرش مشخص است. همچنین
باید در نظر داشت که قالب کلی ترنج‌های دیرسک‌دار
هم شش‌گوش است و اضافه شدن دیرسک روی
اضلاع آن قالب کلی شش‌گوش آن را تغییر داده
است. بارزترین نقش‌مایه شش‌گوش در قالی مزلقان
ترنج‌های شش‌گوش بدون دیرسک هستند که در
تصویر ۲۶ نمونه‌ای از آن‌ها مشاهده شد. شش‌گوش‌ها
در قالی مزلقان اضلاعی کاملاً برابر دارند. از این رو، به
آن‌ها شش‌گوش‌های منظم اطلاق می‌شود.
هشت‌گوش‌ها در قالی مزلقان منظم هستند.

هشت‌گوش‌های منظم در قالی مزلقان کمتر به چشم
می‌آیند. تصویر ۴۱ نمونه‌ای از هشت‌گوش‌های منظم را
در قالی مزلقان نشان می‌دهد. بارزترین هشت‌گوش‌ها
در قالی مزلقان گل‌هایی هستند که به نظر گرد می‌آیند،
اما عملاً ساختار هشت‌ضلعی دارند. باید دانست که در
طراحی سنتی ایران هشت‌ضلعی آخرین مرحله تبدیل
شدن به فرم دایره است و حتی گنبد‌ها نیز بر روی پایه
هشت‌ضلعی مستقر می‌شوند. گل‌های هشت‌ضلعی
عمدتاً در داخل بند گل‌های ترنج یا به تصویر گل‌های

تصویر ۴۱. هشت‌گوش‌های منظم در قالی مزلقان

تصویر ۴۳. فرم‌های جام‌گونه به کار رفته در حاشیه دوست کامی قالی مزلقان (منبع: نگارندگان)

دندانه‌های درشت‌تر و بلندتر دارند. مشخصه اصلی و بارز قالی‌های مزلقان دیرسک است. دیرسک در قالی‌های مزلقان در هر نوع طبقه‌بندی مختلف باید در لچک‌ها به کار رود. دیرسک‌ها علاوه بر لچک در ترنج‌ها نیز به کار می‌روند.

انواع حاشیه‌های قالی مزلقان

به استثنا حاشیه توسباقا (لاک‌پشت) که در فرش‌های منطقه خرقان با کمی تغییرات در هر منطقه به صورت مشترک به کار می‌رود و در نمونه‌های بررسی شده شناسایی نشد، حاشیه در قالی مزلقان ۴ نوع بیشتر نیست. دوست کامی و ۳ نوع دیگر که هر سه ساختار هراتی‌گونه دارند، حاشیه‌های شناسایی شده در قالی مزلقان هستند. به این ترتیب حاشیه‌های قالی مزلقان عبارت خواهند بود از:

الف. دوست کامی (دوست‌کومی)، ب. هراتی نوع اول، ج. هراتی نوع دوم، د. هراتی نوع سوم در میان حاشیه‌های متعارف و شناخته‌شده فرش مزلقان دو نوع هراتی نوع دوم و سوم بیشترین کاربرد را در قالی‌های ذهنی بافت مزلقان دارند. حاشیه هراتی نوع دوم در قالی‌های با ابعاد بزرگ‌تر و حاشیه نوع هراتی سوم در قالی‌های با ابعاد کوچک‌تر بیشتر به کار می‌روند. حاشیه‌های هراتی نوع اول و هراتی نوع

ب: فرم‌ها

دسته اول فرم‌ها در قالی مزلقان پیکان‌ها هستند. پیکان‌ها یکی از شاخصه‌های طرح قالی مزلقان هستند. پیکان‌ها صرفاً در متن و در سرترنج و آرو در قالی مزلقان به کار می‌روند و در سایر مناطق طرح مزلقان مشاهده نمی‌شود. پیکان‌ها در قالی‌های کف ساده نسبت به قالی‌های کف خلوت نمود بارزتری در متن قالی دارند.

یکی از کم‌کاربردترین فرم‌های قالی‌های مزلقان جام‌ها هستند. فرم جام در قالی مزلقان بسیار ساده (با کمی تفاوت از فرم گل سه‌برگ) و تنها در حاشیه‌های معروف دوست کامی در قالی مزلقان مشاهده می‌شوند. تصویر ۴۳ فرم جام به کار رفته در حاشیه‌های دوست کامی را در قالی مزلقان نشان می‌دهد.

دندانه‌دارها در قالی مزلقان مانند پیکان‌ها یکی از شاخصه‌های اصلی محسوب می‌شوند. مضرس‌ها در قالی‌های کف خلوت عمدتاً در سرترنج و بعضاً دور تا دور ترنج‌های بدون دیرسک‌دار به کار می‌روند. در قالی‌های کف ساده نیز مضرس‌ها فاصله بین دو لچک در طول قالی را پر می‌کنند. دندانه‌دارها (مضرس‌ها) را می‌توان به دو دسته مجزا تقسیم کرد. مضرس‌ها اصولاً ریز هستند و کوتاه. لیکن با کمی دقت می‌توان مشاهده کرد که برگ‌ها و ماهی‌ها نیز نوعی مضرس هستند که

هشت پر و برگ‌ها ممکن است در هر تکرار تغییر کند (تصویر ۴۴).

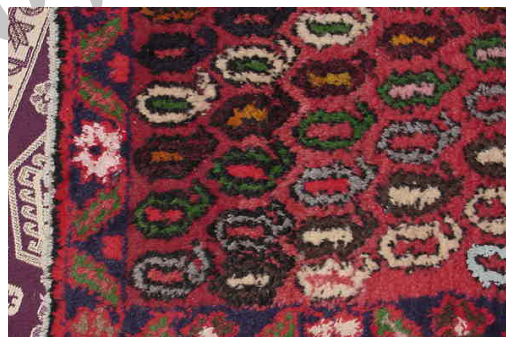
ب. حاشیه هراتی نوع دوم

ساختار اصلی این نوع حاشیه از تکرار یک پنج‌گوش نامنظم (احتمالاً تداعی‌کننده یک درخت است) مستقر بر روی یک زائده متقارن در یک زنجیره، که با دو برگ احاطه شده است، تصویر می‌گیرد (تصویر ۴۵). همچنین در برخی از موارد برگ‌ها در هر بار تکرار ممکن است به صورت عکس یکدیگر به کار بروند (تصویر ۴۶). به موازات دو برگ بزرگی که درخت‌گونه را در بر گرفته است دو برگ کوچک‌تر بر روی یک بند باریک و از دو طرف بالای پنج‌گوش نامنظم خارج می‌شود (با رنگ سفید در تصویر ۴۶ قابل مشاهده است).

سوم بعضاً در کنار حاشیه‌های هراتی نوع دوم به عنوان حاشیه‌های باریک نیز کاربرد دارند. نکته حائز اهمیت این است که در بین طرح‌های وارداتی به منطقه، قالی‌های برآمده از حوزه نوبران و همدان همگی بدون استثنا با حاشیه‌های مزلقانی بافته شده‌اند که این مهم قرابت تکنیکی و نقش‌پردازی قالی مزلقان را با قالی‌های حوزه نوبران و همدان مشخص می‌نماید.

الف. حاشیه هراتی نوع اول

حاشیه هراتی نوع اول علاوه بر حاشیه پهن بعضاً در حاشیه باریک هم مشاهده می‌شود. این حاشیه شامل تکرار یک زنجیره (بند باریک) است که در آن یک گل ستاره‌ای هشت‌پر با دو برگ محصور شده است. گل ستاره‌ای هشت‌پر از میان بند منشعب می‌شود. در ساختار حاشیه هراتی نوع اول رنگ گل ستاره

تصویر ۴۴. حاشیه هراتی نوع اول (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴۶. حاشیه هراتی نوع دوم بدون چرخش برگ‌ها در هر تکرار (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴۵. نمونه‌هایی از حاشیه هراتی نوع دوم (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴۸. قالی مزلقان، حاشیه پهن هراتی نوع دوم، حاشیه باریک هراتی نوع سوم (منبع: نگارندگان)

تصویر ۴۷. قالی مزلقان با حاشیه هراتی نوع سوم (منبع: نگارندگان)

قالی‌های مزلقانی، صرفاً در قالی‌های با ترنج بدون دیرسک مشاهده شد و در هیچ یک از قالی‌های با طرح‌های وارداتی حاشیه دوست‌کامی مشاهده نشد.

■ نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه بیان شد، نتایج زیر را می‌توان به تصویر دسته‌بندی شده ارائه کرد:

الف- قالی مزلقان در قالب هندسی و به صورت ذهنی بافت تولید و از لحاظ سبک‌شناسی در حوزه قالی‌های روستایی بافت تقسیم می‌شود. قالی‌های مزلقان دو قالب مشخص و یکنواخت دارند. این دو قالب به طرح‌های واگیره‌ای با نقش بته (ترمه‌ای) و مزلقان معروف هستند. قالب واگیره‌ای با نقش بته اصولاً قالبی شناخته شده و تجاری نیست. قالی مزلقان خود به سه نوع کف ساده، کف خلوت و چندترنجی تقسیم می‌شود.

ب- قالی‌های ذهنی بافت مزلقان نقشه لچک ترنج یک‌چهارم دارند. قالی مزلقان ده قسمت ثابت دارد که با هر نوع تغییر در ساختار آن در قالب کلی طرح دست نخورده باقی می‌ماند. نشانه بارز قالی مزلقان لچک‌های دیرسک‌دار آن است.

ج- بر اساس تصویر و قالب نقش مایه‌ها، ماهیت

ج. حاشیه هراتی نوع سوم

حاشیه‌های هراتی نوع سوم ساده‌ترین نوع حاشیه در بین انواع حاشیه مرسوم در قالی مزلقان است. این حاشیه تقریباً در همه موارد در زمینه سفید استفاده می‌شود. در حاشیه هراتی نوع سوم یک گل گرد (آلما گول)، که به دو برگ متصل است، بر روی زنجیره‌ای باریک قرار می‌گیرد که در هر گردش دو برگ آن را احاطه کرده است. در تکرار این نقش مایه جهت گل گرد بر روی زنجیره در هر بار تکرار جا به جا می‌شود و رنگ آن نیز تغییر می‌کند (تصویرهای ۴۷ و ۴۸).

د. حاشیه دوست‌کامی (دوسکومی)

حاشیه دوست‌کامی از جمله حاشیه‌های شناخته شده فرش ایران است که در فرش‌های قشقایی و حتی قفقازی مشاهده می‌شود. ریشه این حاشیه و نقش آن نیز به اعتقادات مهرپرستی و جام دوست‌کامی برمی‌گردد که بر اساس هفت خط بودن آن بین مرشدان و تازه‌گرویدگان به آیین مهر بر اساس رتبه، درجه و مقام دست به دست و نوشته می‌شده است. ساختار دوست‌کامی شامل یک جام شراب و دو برگ یا اره است که در دو طرف جام به کار رفته است (حضوری ۱۳۸۱، ۴۷). حاشیه دوست‌کامی در

■ تشکر و تقدیر

بدین وسیله مراتب سپاس و تشکر خود را از معاونت محترم پژوهشی و فناوری دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد برای در اختیار گذاشتن بودجه لازم برای انجام دادن این طرح تحقیقاتی ابزار می‌نماییم.

■ پی‌نوشت‌ها

۱. گاهی فرش را از لحاظ مراکزی که در آن خرید و فروش صورت گرفته است نام‌گذاری می‌کنند که عملی کاملاً لغو و بی‌مورد است. به عنوان مثال می‌توان فرش‌های موصل را نام برد که فرش‌هایی در اندازه ۱۳۰ در ۲۰۰ سانتیمتر هستند و در همدان و کردستان بافته شده‌اند لیکن برای صادرات به اروپا از موصل داد و ستد می‌شده‌اند و به این نام شهره شده‌اند.

بصری و ظاهری نقش‌مایه‌ها و کاربرد نقش‌مایه‌ها در متن یا حاشیه، نقش‌مایه‌های به کار رفته در قالی مزلقان را می‌توان در دو گروه اصلی نقش‌مایه‌های با اشکال گیاهان و نباتات و با فرم‌ها و قالب‌ها طبقه‌بندی کرد. دسته گیاهان و نباتات به پنج گروه گل‌های منفرد، برگ‌ها، بند برگ و گل، گل‌های سه‌برگی و گل‌های وارداتی و دسته فرم‌ها و قالب‌ها را به دو گروه چندگوش‌ها-شامل سه، چهار، شش و هشت گوش‌های منظم و پنج‌گوش‌های نامنظم- و گروه فرم‌ها-شامل جام‌ها، پیکتن‌ها، مضرس‌ها (دندان‌دارها) و آرنج‌ها (دیرسک‌دارها)- تقسیم کرد. د- حاشیه‌ها در قالی مزلقان به چهار نوع هراتی نوع اول تا سوم و دوست‌کامی و گروه اول و دوم تقسیم می‌شوند.

■ فهرست منابع

- جعفری، عباس (۱۳۷۹)، گیتاشناسی ایران- دایره‌المعارف جغرافیایی ایران، جلد سوم، چاپ اول، مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران.
- بختیاری، سیامک (۱۳۸۳)، اطلس گیتاشناسی استان‌های ایران، چاپ اول، مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران.
- اشمنبرنر، اریک، تولایی، مهشید و نصیری، رضا (۱۳۷۴)، قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران، چاپ اول، انتشارات فرهنگسرا، تهران.
- شعبانی، محمدرضا (۱۳۸۹)، زندانی قلعه مزلقان، چاپ اول، دبیران قلم، تهران.
- سرلک، غلامرضا (۱۳۸۱)، خلاصه‌ای از طرح‌های مطالعاتی بررسی شیوه‌های طرح و نقش در استان‌های مرکزی، آذربایجان شرقی، تهران، قم و فارس، منتشر نشده، گزارش داخلی بخش تحقیقات طرح و نقش مرکز تحقیقات فرش دستباف، تهران.
- نصیری، محمدجواد (۱۳۷۴)، سیری در تاریخ هنر قالیبافی ایران، چاپ اول، مؤلف، تهران.
- حشمتی رضوی، فضل‌الله (۱۳۸۰)، فرش ایران، چاپ دوم، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
- بصری، سید جلال‌الدین و همکاران (۱۳۸۳)، رویای بهشت، جلد دوم، چاپ اول، سازمان اتکا، تهران.

- <http://www.havairan.com/photos/Markazi>.

- <http://mazlaghanchay.blogfa.com>.

دوفصلنامه
علمی - پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره ۲۹
بهار و تابستان ۱۳۹۵